

Irodalmunk útja Jugoszláviában 1945–1975

A megoszló nyelvterület, a számos köztársasági és tartományi kiadó szerteágazó tevékenysége miatt némileg nehezebben tekinthető át s foglalható össze a magyar irodalom jugoszláviai fordításának és közreadásának, még nehezebben fogadtatásának és népszerűségének kérdésköre. Az utóbbi harminc esztendő kiadói eredményeinek ismeretében — a magyar irodalom jugoszláviai bemutatása a felszabadulás után, 1946-ban Petőfi jegyében indult meg — mégis eléggé szemléletesen, talán teljességre is törekedve tudunk utalni legalább a leglényegesebb kérdésekre: hogyan alakult az eltelt három évtized során irodalmunk jugoszláviai kiadása, s hol tartanak legközelebbi déli szomszédaink irodalmunk megismerésének a lehetőségében, vajon helyet kaphatott-e világirodalmi köztudatukban a szomszédos magyar irodalom is?

Bár köztársaságokra, tartományokra és népekre (nemzetekre) oszlik, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 20,5 millió lakosa közül kereken 15 millió képez egybefüggő szerb-horvát (horvát-szerb) nyelvterületet, amelyet a köztársasági és tartományi kiadók úgy látnak el olvasnivalóval, hogy kiadványaikat e nagy kiterjedésű nyelvterületen mindenfelé terjeszteni igyekeznek. Hogy a gyakorlatban a kiadók, a könyvkereskedelem, a könyvterjesztő hálózat mennyire képes biztosítani a könyvek megfelelő szétáramlását e jelentős olvasótábor bázisának tekinthető nagy területen — nehezen lehetne egyértelműen megítélni. Történetesen egy Újvidéken, vagy akár Belgrádban vagy Zágrábban szerb-horvát (horvát-szerb) fordításban megjelent magyar kötet útját nehezen tudnánk nyomon követni mondjuk Szarajevóig vagy Titográdig — és fordítva. Bizonyos, hogy közrejátszhat a példányszámmal összefüggő legközvetlenebb kiadói érdek is, s különösen ha egyik-másik kötet példányszáma szerény, megeshet, hogy a nagy számú kiadóvállalat sokrétű természetében egyszerűen elsikkad, „elfekszik”, és nem kerül a kiadói terjesztés és hírverés sodrába. Sajnálatos körülmény az is, hogy irodalmunknak s íróinknak Jugoszláviában még nem alakult ki akkora hírneve, hogy a kelendőséget, a keresletet befolyásolhatná. De egyes, itthon sikeres, vagy éppenséggel az irodalmi-kritikai viták középpontjába kerülő könyveknek a híre is alig jut át a határon. Bár a napi- és hetilapok jelentős teret adnak az állandó kulturális, művészeti és irodalmi rovatoknak, mellékleteknek (s rendkívül sok az irodalmi folyóirat), az elsősorban a hazai irodalom jelenségeire összpontosuló kritika figyelme csak kevéssé terjed ki a kortárs külföldi irodalmi termésre, még ha az több-kevesebb késéssel fordításban is eljut a hazai olvasókhoz. Mindez oly általános jelenségnek tekinthető, amely egyaránt hat ki a kiadásra kerülő magyar szépirodalom tudomásulvételére, fogadtatására is.

Kedvezően hathat ki egy író vagy mű, vagy antológia „beáramlására” az a körülmény, hogy valamely nagyobb kiadó népszerű világirodalmi sorozatában kap helyet. Az újabb magyar líra antológiája például a tekintélyes belgrádi Nolit könyvkiadó „Orfeusz” sorozatában jelent meg, a modern nemzeti költői antológiák sorában (az újabb német, a mai angol, cseh és szlovák, lengyel, bolgár líra kötete előzte meg). Petőfi és Ady válogatott versei a belgrádi Rad kiadó „Szó és Gondolat”; József Attila verseinek válogatása a belgrádi Nolit „Kis Könyv” népszerű, olcsó sorozatában kapott helyet. Ady versei e sorozatban 30 ezer példányban kerültek az olvasókhoz. Déry Tibor *A befejezetlen mondata* a belgrádi Prosveta kiadó „Nagy Regények Könyvtára” reprezentatív sorozatában Thomas Mann, Galsworthy, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Balzac, Stendhal, Victor Hugo, Faulkner, Huxley mellé került a sorozatot gyűjtők polcára.

A szerb-horvát (horvát-szerb) anyanyelvű olvasók tábora Szerbiára (és két autonóm tartományára, a Vajdaságra és Koszovóra), Crna Gorára, Boszniára és Hercegovinára, valamint Horvátországra terjed ki, míg a szlovén és macedón olvasók lényegében a maguk köztársaságaira összpontosulnak. Jugoszláviában 1 700 000 szlovén, illetőleg 1 200 000 macedón van. Ha a szlovén fordításban megjelent magyar szépirodalmat vesszük számba, azt kell látnunk, hogy mind a kiadott kötetek számát, mind a kiadásra kerülő művek kiválasztását tekintve a szlovén könyvkiadás az utóbbi két évtized során irodalmunk jugoszláviai népszerűsítésében rendkívül jelentős szerepet vállalt, s jól kiűzött kiadói programot valósított meg. A macedón könyvkiadás, amely felszabadulás utáni sajátos helyzetében, amikor a mai macedón irodalom alapjait kellett lerakni, s a kiadói tevékenységet az anyanyelvű könyvkiadás legszerteágazóbb területei között kényszerült megosztani, a világirodalom fokozatos fordítása és megjelentetése keretébe állította több magyar kötet kiadását is.

Ha egészében nézzük, mintegy 180 kötetre tehető a klasszikus és modern, mai magyar íróktól szerb-horvát, szlovén és macedón nyelven kiadott kötetek — regények, vers- és elbeszéléskötetek, antológiák, ifjúsági könyvek, esszékötetek és esztétikai művek — száma. Ez elegendő lehetne ahhoz, hogy a klasszikus, modern és kortárs magyar irodalom antológiáját, válogatását, valóságos kis könyvtárát nyújtsa az érdeklődő jugoszláviai olvasóknak, s eligazítsa őket legközelebbi északi szomszédjuk régebbi és mai irodalmában. E könyvtermés harminc esztendő során mintegy negyven jugoszláviai kiadó jóvoltából állt össze, s a könyvek közel tizenöt városban láttak napvilágot — három nyelven.

Legtöbb könete, valósággal teljes életműve jelent meg Jugoszláviában — Lukács Györgynek: mintegy húsz kötetét látott napvilágot szerb-horvát és szlovén nyelven.

A legnagyobb magyar könyvsiker Jugoszláviában változatlanul Molnár Ferenc *A Pál utcai fiú*kja, amely a felszabadulás óta több mint tizenöt kiadást ért meg/ mindhárom nyelven, s változatlanul rendkívül népszerű az ifjú olvasók körében, újabb kiadások kilátásával. (*A Pál utcai fiúk* természetesen már a háború előtt is megjelent Jugoszláviában.)

Nyilván üzleti érdekek folytán alakult úgy, hogy a Jugoszláviában szerb-horvát és szlovén nyelven kiadott magyar könyvek közel egynegyedét (néhány Harsányi Zsolt-kötet mellett) sajnálatosan — Zilahy Lajosnak a jugoszláv olvasók körében rendkívül népszerű regényei teszik ki, amelyeket nyolckötetes sorozatokban kínálnak. Bizonyos, hogy ez az indokolatlan aránytalanság legalábbis zavarba hozza a tájékozódni kívánó jóhiszemű olvasót, s nem a legelőnyösebb, hogy a legközismertebb és legolvasottabb magyar író déli szomszédainknál épp — Zilahy!

Mintegy kilencven kötet a klasszikus és modern, mai magyar irodalom között oszlik meg. Szépirodalmunk kiadása 1960-tól fokozódott jelentősebben Jugoszláviában. Az 1960-as évek értékes könyvtermése sokban két kiadó, az újvidéki magyar nemzetiségi Forum Könyvkiadó, és a szlovéniai, muraszombati Pomurska založba kezdeményezésének köszönhető. A szerb, horvát és szlovén írók műveinek magyar fordításban való közreadásával egyidejűleg az újvidéki Forum 1960-tól sorozatban kezdte megjelentetni szerb-horvát nyelven századunk magyar prózáját, 1961-ben pedig kétnyelvű, bibliofil kiállítású sorozatot indított a magyar költészet eredetiben s szerb-horvát fordításban való kiadására. 1966-ig, amikor nyilván kiadói okok miatt a Forum kénytelen volt elállni e sorozatának folytatásától, összesen tizenöt kötetet jelentetett meg. Nem sokkal az újvidéki Forum vállalkozását követően, 1962-től a muraszombati Pomurska založba vállalta a magyar irodalom szlovén fordításban való sorozatos kiadását, s napjainkig szintén mintegy tizenöt klasszikus és modern, mai regényt, költői művet és antológiát adott ki. Szerb-horvát nyelvterületen még a belgrádi Nolit és Prosveta, az újvidéki Matica srpska, a szabadkai Minerva, a zágrábi Naprijed, Zora és Mladost, a szarajevói Svjetlost könyvkiadó, valamint több szlovéniai (ljubljanai, maribori) és macedóniai (szkopjei) kiadó vállalt érdemlegesebb részt könyveink kiadásában.

A szerb-horvát nyelvterületen rendkívül jelentős volt az újabb magyar líra

közel háromszáz oldalas antológiájának megjelenése (1970), amelyben Danilo Kiš és Ivan Ivanji válogatásában Ady, Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád, Karinthy Frigyes, Kassák, Füst, Szabó Lőrinc, József Attila és Radnóti mellett a mai magyar költészetet Illyés Gyula, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László, Simon István, Juhász Ferenc, Garai Gábor és Csoóri Sándor képviseli. Húsz költő 125 versét Ivan Ivanji, Danilo Kiš és Ivan V. Lalić, költészetünk avatott fordítóinak átültetésében, megfontolt válogatásban nyújtja a kötet az olvasóknak — amelynek hézagpótló voltát megerősíti az a körülmény, hogy ez századunk magyar költészetének első szerb-horvát nyelvű antológiája. E válogatást megelőzte az újvidéki Forum kétnyelvű sorozata, amely Ady (*Vér és arany*), József Attila (*Külvárosi éj*), Radnóti (*Meredek út*) költői művét mutatta be Danilo Kiš fordításában, s Weöres Sándor költészetéből adott válogatást (*Átváltozások*) Ivan V. Lalić és Ács Károly közös átköltésében. Petőfitől három válogatás jelent meg (1946 — *Az apostol* teljes fordításával, amelyet Mladen Leskovac készített; 1969, 1973 — Petőfi születésének 150. évfordulójára, a belgrádi Nolit és az újvidéki Matica srpska közös gondozásában), Adytól további kettő (1953, 1964), Ivan Ivanji és Danilo Kiš fordításában. József Attila verseinek újabb kötetét (1964) Bogdan Čiplić fordította. 1971-ben a zágrábi Mladost kiadó „Orion” sorozatában kapott helyet Illyés Gyula verseinek kétnyelvű kötete (Enver Čolaković tolmácsolásában), 1972-ben pedig egy szerbiai kiadó jelentette meg Simon István válogatott verseinek kötetét *Hajnali lakodalmások* címmel (Predrag Čudić átköltésében). Csuka Zoltán költészetét — akit méltán tekintenek jugoszláviai magyar költőnek is — két kötet reprezentálja: *Az én két hazám* címmel Szarajevóban (1972), s kétnyelvű kiadásban ugyancsak a zágrábi „Orion” sorozatban jelentették meg költeményeit (Enver Čolaković fordításában).

Klasszikus prózairodalmunkat jól képviselik Jókai Mór (*Az új földesúr, Az aranyember, Szegény gazdagok*) és Mikszáth Kálmán (*Beszterce ostroma, Szent Péter esernyője, Különös házasság*) népszerű kötetei, amelyek ismételt kiadásokat is megértek. Századunk prózáját *Hat holdas rózsakert* címmel 1953-ban egy újvidéki novellaválogatás kísérelte meg bemutatni. Ott található nek az olvasók polcán Móricz Zsigmond (*Légy jó mindhalálig, Rózsa Sándor, Rokonok*), Ady novelláinak, Babits Mihály (*Halálfiái*), Nagy Lajos (*Falu*), Gábor Andor (*Doktor Senki*), Kosztolányi Dezső (*Pacsirta*), Karinthy Frigyes (*Tanár úr kérem*), Füst Milán (*A feleségem története*) köteteit is. Újabb prózáinkat, eléggé arányosan, általában jó válogatásban mutatják be Déry Tibor (*A befejezetlen mondat, Niki, G. A. úr X.-ben*), Veres Péter (*Számadás*), Kodolányi János (*Boldog békeidők*), Remenyik Zsigmond (*Bolhacirkusz*), Németh László (*Iszony, Égető Eszter*), Illyés Gyula (*Puszták népe, Ebéd a kastélyban, Petőfi*), azután Kolozsvári Grandpierre Emil novelláinak (főleg *A tisztesség keresztjéből*), Nemes György (*Kánaán*), Goda Gábor (*A planétás ember*), Ottlik Géza (*Iskola a határon*), Cseres Tibor (*Hideg napok, Ember fia és farkasa*), Szabó Magda (*Freskó, Az őz*), Sarkadi Imre (*A gyáva*), Karinthy Ferenc (*Budapesti tavasz*), Fejes Endre (*Rozsdatemető*) és Sánta Ferenc (*Húsz óra*) kötetei.

A szlovéneknél — bármennyire is kedvező prózairodalmunk kiadása — teljes a lemaradás költészetünk bemutatásában. Petőfi születésének 150. évfordulójára kétnyelvű kiadásban (Jože Hradil átköltésében) adta ki a muraszombati Pomurska založba *Az apostol* — s egyelőre ez minden. A klasszikus prózát szlovén nyelven is Jókai (*Az aranyember, Fekete gyémántok, Egy magyar nábob*) és Mikszáth (*Különös házasság*) képviseli. Századunk prózájának fordítása Móricz Zsigmond jegyében indult meg (*Légy jó mindhalálig, Rózsa Sándor*), s Déry Tibor (*A befejezetlen mondat*), Tamási Áron (*Ábel a rengetegben*), Háty Gyula (*Tiszazug*), Németh László (*Iszony*), Illyés Gyula (*Puszták népe, Petőfi*), Szabó Magda (*Az őz*), Fejes Endre (*Rozsdatemető*), Somogyi Tóth Sándor (*Proféta voltál, szívem*), Moldova György (*Sötét angyal*) és Kertész Ákos (*Makra*) regényeivel folytatódott. Mai prózairodalmunk bemutatását tette teljessé az a prózai antológia, amely *Szerelem* címmel 1969-ben Jože Hradil válogatásában Déry Tibor, Lengyel József, Veres Péter, Tamási Áron, Illés Endre, Illyés Gyula, Sándor Kálmán, Kolozsvári Grandpierre Emil,

Thurzó Gábor, Örkény István, Szabó Magda, Mátyás Iván, Mészöly Miklós, Karinthy Ferenc, Sarkadi Imre, Hernádi Gyula, Fejes Endre, Sánta Ferenc, Galambos Lajos, Salamon Pál, Galgóczi Erzsébet, Szabó István, Szakonyi Károly, Moldova György és Csuska István egy-egy novelláját, elbeszélését, rövidebb írását foglalta magába.

Míg a szlovéneknél a mérleg szélsőségesen a próza javára billen, a macedónoknál — Paszkal Gilevszki, irodalmunk értő és szorgalmas macedón gondozója munkálkodásának eredményeként — előnyösebben áll költészetünk bemutatása. A magyar prózát tudomásunk szerint ez ideig Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig*ja és Darvas József *Részeg esője* képviseli (Molnár Ferenc és Berkesi András egy-egy könyve mellett), viszont a kortárs magyar költészet legátfogóbban elképzelt antológiája macedón nyelven látott napvilágot (1972) a szkopjei Fakel, a Macedón Írók Társasága kiadójának gondozásában. Az antológiát Paszkal Gilevszki állította össze, s egymaga is fordította. A kötet címe Juhász Ferenc verse nyomán adódott: *A múlt-
idő arany-ága*, s három részre bontva az anyagot, harmincöt költőtől mintegy száz verset mutat be a macedón olvasóknak, talán nem a legszerencsésebb csoportosításban. Az első részben (amely Illyés Gyula *Örök s múlandó* versének címét viseli) az antológia Gellért Oszkár, Kassák Lajos, Füst Milán, Fodor József, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Csuka Zoltán, Gereblyés László, Zelk Zoltán, Képes Géza, Vas István jegyében indul, a második részben (amelynek címe — *Versben bujdosó* — Nagy Lászlótól való) Weöres Sándor, Rónay György, Benjámín László, Takáts Gyula, Somlyó György, Csanádi Imre, Pilinszky János, Rákos Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Váci Mihály, Nagy László és Simon István verseivel folytatódik, a harmadik részben pedig — *Tűztánc* címmel — Juhász Ferenc, Bede Anna, Fodor András, Garai Gábor, Csoóri Sándor, Szécsi Margit, Mezei András, Csanády János, Kalász Márton, Ladányi Mihály, Buda Ferenc és Ágh István verseit találjuk. A kötet, amely nemzedéki mércével Ady, Babits és a kortársak, de különösen József Attila és Radnóti költészetét is felölelhetné, nyilván szándékosan a magyar költészet felszabadulás utáni, napjainkba hajló szakaszát kívánta bemutatni. Persze, a harmincöt költő árnyaltabb bemutatásához bizonyára több tere lett volna szükség, mint amennyit egy 200 lapnyi kötet nyújt, s a mintegy száz verset, amennyit az antológia tartalmaz, nem volt könnyű arányosan kiválogatni. Illyés Gyula (14 verssel) központi helyet kapott, a versek számát tekintve sorban utána következnek Szabó Lőrinc (7), Weöres Sándor, Nagy László, Juhász Ferenc (6—6), Kassák Lajos, Somlyó György, Simon István (5—5), Nemes Nagy Ágnes (4), a többiek pedig ennél kevesebb verssel szerepelnek. Az antológiát megelőzően azonban már külön kötetet kapott Petőfi (1965) és Nagy László (1970), az utóbbi mint a Sztrugai Költészeti Esték 1968. évi „Aranykoszorús” költője.

Költészetünk tolmácsolását szerb-horvát nyelven kiváló fordítók: Danilo Kiš, Bogdan Čipčić, Enver Čolaković, Ivan Ivanji vállalták, s nagy lekötelezettséggel vagyunk a kitűnő szerb költőnek, Ivan V. Lalićnak, aki különösen Petőfi- és Weöres Sándor-átköltéseivel a mai szerb műfordítás-irodalmat is figyelemre méltóan gazdagította. A próza fordításában különösen Mladen Leskovac, Aleksandar Tišma, Ljuba Popović, Sava Babić, Eugen Ormay, Josip Kulić, Irena Stefanović, Sonja Perović, Jadranka Damjanov, Lidija Dmitrijeva, Ivan Meden munkásságát kell kiemelni. A szlovéneknél Jože Hradil, Jože Olaj, Drago Grah és Jože Ftičar, a macedónoknál Paszkal Gilevszki viseli irodalmunk gondját. S ha szem előtt tartjuk, hogy a fordítók a legtöbb esetben az antológiák összeállítói, a bevezetők és utószavak, az életrajzok írói, akkor azt mondhatjuk, hogy reájuk hárul irodalmunk ilyen értelemben való közvetítése is a jugoszláv olvasók felé. És bizonyos, hogy a kiadásra kerülő művek kiválasztásában és ajánlásában is a döntő szerep nekik jut.

A kiadói eredmények alapján a fenti áttekintésre, összefoglalásra nyílik lehetőség, bár bizonyára érdekes lehetne egy olyan rendszerezés is, amely a megtett út szakaszai szerint vizsgálná, hogyan is alakult mindenben irodalmunk kiadása déli szomszédainknál. A felvázolt kép, bár a könyvkiadást illetően teljességre törekvő, mégsem lehet teljes, hiszen — mint mondtuk — nem tudjuk felmérni a művek kritikai visszhangját és népszerűségének fokát a jugoszláv olvasók körében. Bizonyo-

san hozzájárult irodalmunk megismertetéséhez a számos irodalmi folyóirat és lap (külön világirodalmi folyóirat Jugoszláviában nem jelenik meg), mind versek és elbeszélések közlésével, mind kritikai szóval — még ha ötletszerűen, szűkösen is. (Elismeréssel kell megemlíteni a spliti *Mogućnosti* 1965. évi április—májusi magyar számát, amely többek között klasszikus és modern költészetünket, mai próza- és drámairodalmunkat is bemutatta.) S nem hagyhatnánk figyelmen kívül a rádió- és televízióműsorok magyar irodalmi és drámai anyagát sem. Végül követnünk kellene a magyar dráma útját is a jugoszláv színpadon, amelyet egyelőre Örkény *Tótékjának* és *Macskajátékának*, Karinthy Ferenc *Négykezesének* és Hubay Miklós *Analízisének* belgrádi, zágrábi, ljubljanai és újvidéki bemutatói jeleznek. (Könyv alakban csak Gergely Sándor *Vitézek és hősök* című drámája jelent meg, még 1948-ban.)

Meg kell említenünk még azt is, hogy a jugoszláv kiadók figyelme az utóbbi években mind fokozottabban fordul a jugoszláviai magyar irodalom termése felé is, s több mint negyvenre tehető azoknak a köteteknek a száma, amelyek szerb-horvát, szlovén és macedón nyelven mutatják be a nemzetiségi, vajdasági magyar írókat és irodalmat. A nemzetiségi irodalmak fordításban való kiadását és fordítását külön támogatják is.

Néhány évvel ezelőtt Juhász Géza, az újvidéki Forum Könyvkiadó akkori főszerkesztője — aki maga is sokat tett és fáradozott a magyar és a jugoszláviai könyvkiadás összehangoltabb munkálkodása, együttműködése érdekében — *Sokasodó hajók a féltreásülés óceánjain* címmel kísérte meg összefoglalni irodalmaink közlekedésének tanulságait épp a magyar irodalom jugoszláviai, illetőleg a jugoszláv irodalom magyarországi közvetítésének kiadói eredményei alapján. Azóta ugyan nem telt el sok év, de tovább léptünk déli szomszédaink irodalmának magyar nyelven való kiadása terén is, s ha a magyar irodalom jugoszláviai kiadását a közbeeső időben nem is jellemzi számszerű fellendülés, mégis azt mondhatjuk, hogy néhány alapvető antológia, több vers- és prózakötet kiadása jelentős előrehaladás az irodalmunkról kialakuló jugoszláviai összkép hívebb és erőteljesebb megvonásában.

VUJICSICS D. SZTOJÁN

SZOVJETUNIÓ

„Hangos” vagy „csendes költészet”

VITA A HETVENES ÉVEK SZOVJET LÍRÁJÁRÓL

Az elmúlt néhány év során a magyar olvasó is észlelhette, hogy a szovjet irodalom nem is oly rég még igencsak harsány műfaja, a líra, a hetvenes évekre eléggé elcsendesedett. Az „új hullám” kavarta indulatok mostanra elcsitulnak, s ezzel párhuzamosan a szovjet kritikai szóhasználatban terminussá, tendenciameghatározóvá vált maga az „elcsendesedés” folyamata; az ötvenes évek végén és a hatvanas években meghonosodott „hangos költészet” antonímiájaként polgárjogot nyert a „csendes líra” megjelölés. A szovjet irodalmi sajtó hasábjain többször elhangzott olyan vélekedés is, hogy nem egyszerűen hangváltásról van szó, hanem értékcsökkenésről, elbizonytalanodásról: a szovjet irodalom egykor vezető műfaja nem tud lépést tartani a korrallal, nem tud megfelelni a megváltozott társadalmi elvárásoknak. Ezzel szem-